

УДК 811.161.2'367"15/16"

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2026-19.4>

ВИРАЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ КІЛЬКОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ КИЇВСЬКИХ ТЕСТАМЕНТІВ)

Висоцька Тетяна Йосипівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика

Львівського національного університету імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

<https://orcid.org/0009-0007-8358-3596>

*Стаття присвячена проблемі побутування числівника і назв на позначення кількості в українській мові на порубіжжі XVI–XVII ст. У роботі удокладнено напрацювання про вживання числівників і кількісних іменників в діахронії; звернено увагу на ще не опрацьовані лексикографічно джерела, які можуть слугувати доповненням до Картотеки Словника української мови XVI – I пол. XVII ст. Здійснено детальний аналіз власне-кількісних числівників, зафіксованих у тестаментях міщан і шляхтичів Києва окресленого періоду. Зібраний матеріал засвідчує, що з плином часу система рахунку зазнала змін, а формування числівникової парадигми відмінювання ще не досягло завершального етапу. З'ясовано, що в цей період у заповітних документах могли співіснувати давні і нові числівникові утворення. Приклади вживання старих відмінкових форм числівників засвідчують їхній зв'язок за походженням з іменниками, займенниками чи прикметниками, адже не в усіх оприявлених формах простежено нейтралізацію категорії числа і категорії роду. Виокремлено особливості написання числівників і зафіксовано рефлексію **ę* у ненаголошеній позиції в *e*, що була однією з рис польської говірки і поширилася на інші території північноукраїнського наріччя, а згодом увійшла в нормативний орфографічний узус писарів Великого Князівства Литовського. На основі вивчення тестаментів окреслено структуру числівників і встановлено, що більшість словосполучень, утворених із двох числових назв, становила складні числівники або складені зі сполучниковим чи безсполучниковим сурядним зв'язком. У статті зроблено наступні висновки про те, що числівникова система української мови означеного часу успадкувала від попереднього періоду способи вираження кількісних понять, використовувала паралельно стару і нову словозміну числівника, а також такі числівникові форми, що мали живомовний характер і донині зберігаються як діалектні вияви на території польського ареалу.*

Ключові слова: тестамент, числівник, кількісні іменники, староукраїнська мова, універбація, відмінок, північноукраїнське наріччя, офіційно-діловий стиль.

Постановка проблеми. Мовна практика українців на межі пізнього середньовіччя та ранньомодерного відображена в різностильових і різножанрових текстах. Українські пам'ятки офіційно-ділового стилю засвідчують риси живого народного мовлення, на що свого часу вказував І. Свенціцький: «Нову сутність в розвитку мови письменської творять грамоти і всякі урядові письма, мова яких опирається перш за все на щоденній бесіді людовій [...] мова грамот мусила бути для всіх зрозумілою, отже – звичайною буденною мовою» (Свенціцький, 1920, с. 64). Значна частина ділових документів є вже описаною і внесеною в реєстр Словника української мови XVI – I половини XVII ст., однак залишаються ще малодослідженими тестаменти, укладені староукраїнською мовою. Заповіти з території Києва слугують взірцями юридичних актів (доступними є саме 13 документів)¹ і свідчать про взаємодію української книжної

мови того часу з живою розмовною, яка відображає говіркові особливості писаря чи місця, де створювався документ – територія Наддніпрянщини. Дослідниця Житомирських актових книг XVII ст. О. Крижанівська слушно твердить: «Саме такого типу тексти є особливо цінними для вивчення становлення самобутніх українськомовних рис, адже [...] мають виразну народнорозмовну природу» (Крижанівська).

Презентовані тестаменти інформують про останню волю людини, де здебільшого йдеться про розпорядження рухомим чи нерухомим майном заповідачів, а також йдеться про диспонування грошових сум на користь членів родини або чернечих інституцій. Тому в документах виявляємо чимало лексем на позначення кількості, як числівників безпосередньо, так і субстантивів зі значенням міри, ваги та ін. Підтримуємо думку Т. Лукінової про те, що «Для розуміння ... про кількість у культурі й системі

¹ Н. Білоус вперше опублікувала 13 текстів тестаторів-киян, що зберігаються в архівах України, росії та білорусі (Білоус, 2011).

духовних цінностей певне значення має вивчення кола загальних понять, історично пов'язаних з обчисленням і передачею кількості» (Лукінова, 2000, с. 27). Відтак на сьогодні залишається актуальним опис структури, мови українських тестаментів міщан Києва сер. XVI–I пол. XVII ст., що містять значну кількість числових назв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому постання числівників, їхня історія розвитку, самостійне і несамостійне вживання, а також побутування нечислівникових одиниць² неодноразово були в полі зацікавлень науковців як у діахронії, так і синхронії. Найчастіше вчені звертають увагу на семантику числівника, його узгодження з іменниками в сучасній українській літературній мові (Д. Баранник, 1969, с. 237–264; І. Мельник, 2025; М. Плющ); простежують закономірності вживання цієї частини мови в українськомовному просторі першої третини XXI ст. (Л. Колібаба, 2025)), вивчають правописні і граматичні питання числівника у складних словах (К. Городенська, 2023); аналізують використання мовних назв кількості на матеріалі давніх текстів (Г. Гримашевич, 2013; О. Крижанівська, В. Мойсієнко, 2019). Вивченню числівників в українській мові на обширному фактичному матеріалі – від давньоукраїнського періоду до сучасності – присвячено скрупульозну колективну розвідку «Числівник української мови» (Г. Арполенко, К. Городенська, Х. Щербатюк, 1980). У порівняльному аспекті про історію походження числівників у слов'янських мовах, їхньому розвитку, дериваційним особливостям, а також побутуванню в дописемний період і не тільки написано монографію Т. Лукінової «Числівники у слов'янських мовах» (Лукінова, 2000). Формування числівникової системи української мови, особливості слово-твору числівників, їхні граматичні ознаки і функціонування в історичному контексті висвітлено в наукових розвідках з історичної граматики минулого і теперішнього століть (С. Бевзенко, 1960; О. Крижанівська, 2010; Т. Лукінова, 1978 та ін.).

Попри численну низку студій, присвячених різноаспектному ґрунтовному вивченню числівника на діахронному матеріалі, усе ж потребує додаткового опису використання числових назв у мові кириличних тестаментів жителів міста Києва, що віднедавна удоступнилися широкому загальному читачів і дослідників (Білоус, 2011, с. 7).

Мета статті. Здійснити комплексний аналіз уживання числівників у тестаментах міщан і шляхтичів Києва сер. XVI–I пол. XVII ст., а

також слів, що виражають кількісне значення, однак до числівників із позиції функційно-категорійної граматики не належать. Відповідно до поставленої мети перед нами виникають такі **завдання**: 1) виявити числівникові одиниці різних семантичних розрядів, зокрема власне-кількісних, й описати їхні структурні ознаки; 2) простежити і схарактеризувати вживання квантитативів, що побутували у тексті пам'ятки; 3) проаналізувати числово-іменникові конструкції з погляду їхнього формування і позиції опорного субстантива; 4) зафіксувати лічильні іменники і з'ясувати особливості їхнього функціонування в заповітних документах.

Методами дослідження є як загальнонаукові, так і лінгвістичні: описовий (допоміг інвентаризувати і проаналізувати зафіксовані мовні одиниці); метод суцільної вибірки і кількісних підрахунків (дав змогу кількісно простежити перевагу в побутуванні одних числових конструкцій над іншими, виявити закономірності у вживанні числових одиниць у мові жителів Києва); застосований також метод текстологічного аналізу та лінгвокультурологічний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Поняття про кількість відоме в науці від античних часів. Ще мислителі античності серед десяти семантичних класів предикативів, виділяли кількість як одну з категорій, що відображає буття. Ця філософська категорія слугує для характеристики предметів і явищ із «погляду об'єму, числа, ступеня розвитку» (СУМ, IV, с. 161); пов'язується з певною величиною, нумерацією, тобто лічбою, загалом числом. Прикметно, що числове позначення кількості не до кінця задовольняє потреби людей (Лукінова, 2000, с. 20). Номінація кількості та вираження кількісних відношень об'єктивного світу експлікується в різних лексико-граматичних класах: *два, двійка, подвоїти, удвох* та ін., а кількість як така, на думку науковців, у реальному світі не існує, а є абстракцією людського мислення (Арполенко, Городенська & Щербатюк, 1980, с. 19). Якщо брати до уваги сучасні наукові мовознавчі студії, то погляди вчених щодо частини мовного розподілу слів, особливо тих, які передають значення кількості, розходяться. Проте все ж для більшості мовознавчих шкіл числівник становить окрему частину мови з вираженням категорійного значення квантитативності (М. Жовтобрюх, Б. Кулик, 1959; М. Плющ; І. Вихованець, 2004 та ін.). Прикметно, що в українській мові побутують слова, які не входять у клас числівників, однак

² В. Дмитрук такі одиниці називає лічильними словами, або рахованими іменниками (Дмитрук, 1998, с. 6).

можуть характеризуватися кількісною семантикою. Здебільшого ці одиниці зараховують до іменників (Д. Баранник, 1969, с. 242–243). Про такі лексеми, що із плином часу семантично і граматично модифікувалися, а згодом перейшли якщо не в пасивний склад лексики, то взагалі вийшли з ужитку або ж змінили, а швидше звузили своє значення чи закріпилися у класі субстантивів, зазначав А. Загнітко: «Особливий статус у вираженні квантифікації належить предметним іменам, що, набуваючи вторинного вияву активної валентності внаслідок поступової граматизації і «зсуву» у внутрішньолексемній структурі, реалізують числову семантику в широкому смислі, постаючи кількісними квантифікаторами» (Загнітко, 2018, с. 35). Отож, говорячи про кількість, не завжди маємо на увазі значення числа як такого, бо поняття кількості може охоплювати міру, об'єм та розмір.

У текстах середньоукраїнської мови числівники характеризувалися майже повністю сформованою відмінковою парадигмою. Як зазначав Ю. Шевельов, у XV ст. числівникова система зазнала «великої синтаксичної революції», а потім і морфологічної: йдеться про узгодження і керування числівника й іменника, коли після XVI ст. постали нові форми ще не «спромоглися витіснити старих»: «Була невідповідність, змагання та конфлікти між цими двома підсистемами (морфологічною і синтаксичною – Т. В.), поставали вирівнювання та часткові спрощування, які робили загальну картину ще строкатішою й внутрішньо суперечливішою» (Шевельов, 2011, с. 455–456).

Аналізовані пам'ятки фіксують побутування різних груп означено-кількісних числівників, серед яких переважають власне-кількісні.

В юридичних текстах презентовано всі одиниці першого десятка.

Числівник **один**, відомий із праслов'янської доби (Лукінова, 2000, с. 92), у подальші періоди ще зазнає формування і продовжує виявляти граматичні ознаки прикметника.

В аналізованих документах **один** узгоджується з опорним іменником і вживається у формах чоловічого і жіночого родів в однині, окрім середнього роду і форм множини: «*[...]* ложок тѣззи ѿднн, кѣбокъ позлотитыи ѿ покрывкою ѿднн» (с. 101)³; «*[...]* котелъ белыи ѿднн, ланцѣвъ белыи козовыи, гарѣѣ чирвого штѣпка ѿднн» (с. 107); «*[...]* малыхъ княдѣвъ и ныихъ серебра гривна ѿднн» (с. 121); «*[...]* тарели цыновыѣ тѣззи ѿденн» (с. 121); «*И што теж маю при Ничпорѣ Хмелю ..., и котелъ мон ѿднн при немъ*

ѣтъ делаточныи» (с. 142). Більшість прикладів засвідчує присубстантивну позицію числівника. У його написанні виявляємо кореневий голосний о, натомість голосний е фіксуємо фрагментарно, що, за спостереженнями І. Керницького, властиво пам'яткам із Прикарпаття і на сьогодні побутує у говірках південно-західного наріччя (Керницький, 1967, с. 153).

У тестах числівник *один* може мати нульову форму вияву (імплицитну реалізацію) при іменниках. Відсутність числівника компенсують субстантиви, які є «виразниками квантитативної семантики» (Дмитрук, 1998, с. 5) і вживаються на позначення міри, ваги, вартості: «*[...]* лѣникого иннего локотъ» (с. 107) – лексема *локотъ* позначала міру довжини приблизно 38–50 см (Білоус, с. 164); «*[...]* по золотомѣ локотъ» (с. 118) – лексема *золотий* – грошова одиниця, що дорівнювала 30 грошам (Білоус, 2011, с. 162); «*[...]* лыжокъ серебряныхъ тѣззи въжатъ гривенъ» (с. 145) – лексема *тѣззи* – на позначення 12 штук чого-небудь; *гривна* – міра ваги, еквівалент фунта, що мав 400 г (Білоус, 2011, с. 160), або є ще така думка, що слово *гривна* позначала міру ваги, що дорівнювала близько 200 г і становила 48 празьких грошів або 96 напівгрошів (Скоморович, 2017, с. 170). Примітно, що в аналізованих заповідях писар усе ж може повідомляти, конкретизувати означену кількість таких субстантивів, уживаючи числівника *один*: «*[...]* ложка тѣззи ѿднн» (с. 101).

Серед числівників першого десятка у мовній практиці киян уживається числівник *два/две*, що поєднувався:

1) у формі *два* з іменниками **чоловічого роду**: «*[...]* а два котлы» (с. 97); «*[...]* записати жонѣ моеи ѣ два саны белокого ѣкна черленыѣ» (с. 100); «*[...]* оцталъ выненъ небожничѣ сынѣ моемѣ Конши два кѣпки серебряныхъ» (с. 106); «*[...]* каразенъ белоѣ два локти» (с. 107); «*[...]* два клзаны» (с. 145). Субстантив, який виступає у постпозиції до числівника, у називному і знахідному відмінках закінчується на *-ы/-и*. У реченні «*[...]* ѣ заглаве перетенковъ конѣ золотыхъ два» (с. 131) при постпозиції числівника іменник приймає традиційне закінчення родового множини *-овъ*;

2) у формі *две* (закінчення *-ѣ* може замінюватися на *-ѣ*, що, за спостереженнями І. Керницького, засвідчує усталену практику написання такої флексії, властивої північним територіям: «... в пам'ятках ... Київщини... кінцеве *э* згідно з правописом королівської канцелярії передається літерою *ѣ*» (Керницький, 1967, с. 156–

³ Тут і далі зазначаємо сторінки використаних джерел із монографії Н. Білоус (Білоус, 2011, с. 97–159).

157) з іменниками жіночого роду: «А штом был две татарки» (с. 100); «[...] кождоу по две копы гршен церковных пнзен...» (с. 100); «[...] штпнсью две коморы» (с. 101); «[...] цвлинху штучки две» (с. 107); «[...] вниен и за две литре шолкх буркого доброго» (с. 107); «[...] за две шубе» (с. 117). В останніх прикладах іменники жіночого роду з основою на *-ā (литра⁴, шуба) у сполученні з числівником две приймають закінчення двоїни -є в називному і знахідному відмінках, що характерне для території Волині й Подніпров'я (Керницький, 1967, с. 100). Виявлені приклади з використанням числівника є переважно формами знахідного відмінка.

3) у формі двѣ з іменниками жіночого роду: «[...] быневзшы мнѣ двѣ великихъ» (с. 149); «флашцы новыхъ великихъ двѣ, [...] флашь меньшихъ двѣ» (с. 154–155). У прикладах числівник двѣ стоїть у формі знахідного відмінка, а іменник у препозиції здебільшого виступає у родовому відмінку множини. Можливе вживання препозитивного іменника у формі знахідного відмінка множини – флашцы).

Окрім того, у текстах простежуємо вживання нових числівникових форм двоух, що заступили давні форми родового відмінка: «[...] штпнсью дати и шт тыхъ двоух коп за него дныхъ волным его чини» (с. 102) (граматисти констатують, що нова основа дво- виникла за аналогією до форм числівників у місцевому, а згодом родовому відмінку – трыхъ, четыхъ (Керницький, 1967, с. 158, Бевзенко, 1960, с. 232)) і закріпилася в інших формах непрямих відмінків; місцевого: «[...] записано в заглаве ... ѿ двоух копахъ грошен» (с. 101).

Тестаменти презентують використання різних відмінкових форм числівників три й чотири: 1) давальний відмінок: «[...] штпнсью за то по копе гршен литовикон ѿ тромъ // свеченником пречистенскомъ, борисоглебикомъ и наперезикомъ кнебскимъ» (с. 137) – давній голосний звук е поступився голосному о за аналогією до числівника двом (Бевзенко, 1960, с. 236), що зумовило іншу фонетичну зміну – диспалаталізацію приголосного звука р, як і в інших відмінкових формах⁵; 2) знахідний відмінок: «Заглава ест пна Федора Тиши сребра кѣсков три» (с. 101); «[...] галднѣ дѣнты три» (107); «[...] ѿ которыхъ дожкахъ сребра бага чини гривен три» (с. 121); «[...] два казаны меденыхъ великихъ,

которые влжат каменен тры» (с. 145); 3) місцевий відмінок: «[...] а земля моя штчинзна в пана Васила соденюкого в заглаве ѿ трохъ копахъ грошен» (с. 97).

Щодо форми числівника (ѿ) трох у місцевому відмінку, то в наукових студіях є різні думки про її виникнення: за свідченнями І. Керницького, вона з'явилася під впливом нової форми родового відмінка числівника двоух (Керницький, 1967, с. 161); С. Бевзенко припускає, що зміна голосного е на о у родовому чи місцевому відмінках (ѿ) трох, а не трыхъ, могла бути зумовлена і нефонетичним шляхом: «не виключена можливість ... і впливу форм місцевого множини іменників на -охъ, у сполуці з якими часто могли виступати ці числівники» (Бевзенко, 1960, с. 236).

У текстах подибуємо нову форму родового відмінка числівника чотири, що з'явилася за аналогією до спільної для усіх трьох родів форми місцевого відмінка зі збереженням традиційним для цієї форми голосним звуком е в закінченні: «При томъ тежъ Печерскомъ на церковъ Бжѣ светого Тронцы, болницкии монастыр шт чотырехъ дѣш, на сорокодѣт и ѿписъ вѣнчотого поминана штпнсью имене свое» (с. 99); «[...] и паметъ вчнстѣю шныхъ чотырехъ дѣш имене мое заклѣпеное шт пна Побыши» (с. 99); знахідного: «Вѣ томъ за шные ж чотыри дѣши ѿписъ вѣнчотын и на сорокодѣты штпнсью дати» (с. 100); «[...] быневзшы мнѣ двѣ великихъ и талеровъ чтырь» (с. 149) в останньому прикладі зафіксована форма є діалектним фонетичним варіантом, у якому спостерігаємо редукцію голосного е після приголосного шиплячого звука ч. В інших презентованих випадках виявляємо поступове ствердіння ч при зміні голосного звука е на о – чотыри, а у формі трох – диспалаталізацію звука р.

У тестаментях числівник п'ять вживається у формі пѣт/пѣть у знахідному відмінку: «На великии соборъ свѣтото содеа кривошаном неделнымъ пѣт коп гршен, на соборъ свѣтото Николѣ в замкѣ пѣт коп грошен, шгобно на церквнъ Бжи кнебикне на ѿписъ ... свѣтото Нѣана пѣт коп гршен поутницкомъ попѣ снмешнѣ штдати» (с. 100); «ѿ того тестаментѣ печатенъ запечатованыхъ пѣт» (с. 103); «[...] поеговъ шксамитныхъ пѣть» (с. 107). Один раз засвідчено написання числівника з кореневим е замість колишнього *ѣ в наголошеній позиції: «Малыни Ходковичѣ пѣть

⁴ Як подає «Словник української мови XVI – I пол. XVII ст.», лексема литра вживалася на позначення міри ваги, що дорівнювала 409, 5 г, тобто фунту. Зазначимо, що у пам'ятках аналізованого періоду поширеним було поєднання зі словом литра іменника шолкх (див. СУМ^{XVI-XVII}, вип. 16, с. 61).

⁵ В. Мойсієнко підтверджує велярну вимову звука р у текстах середньоукраїнського періоду, що є північнополіською рисою, закріпленою як неписана орфографічна норма на території Великого Князівства Литовського і згодом поширеною на суміжних землях (Мойсієнко, 2016, с. 44).

(с. 124); «*А шгобно кнѣзѣ воеводы его мѣсти Ѹ петидесятъ копахъ грошенъ, заставы пѣтьдесятъ рѣбленъ моговскихъ денегъ*» (с. 101); «*[...] на листъ свои ѡмзделѣтъ грошъ вниен...*» (с. 106); «*Братъ моему милому Ивану Крѣтлинковичу ѡмзделѣтъ копъ грошенъ*» (с. 109).

Зауважимо, що в українській мові XVI–XVII ст. перший компонент складних числівників **п'ятдесят-вісімдесят** відмінювався, а друга частина походить від числівника **десять** (у праслов'янській мові функціонував як іменник *ī-основи⁸ – *desęть) і приймає форму родового множини – *десять/десять*; такі складні утворення були зафіксовані ще в пам'ятках староукраїнської мови XIV–XV ст. (ССУМ, II, с. 251).

Зібраний фактичний матеріал свідчить, що в числівнику **п'ятдесят** у непрямих відмінках перший компонент вживається у давній формі орудного відмінка *пѣтнѣ* < *пѣтнѣ*/ *пѣтнѣ* при сталому другому компоненті – *пѣтнѣ* або місцевого Ѹ *пѣтнѣ* < *пѣтнѣ* – Ѹ *пѣтнѣ* уже зі звичним графічним *ѣ* замість *ѣ* на місці *ѣ в ненаголошеній позиції у першому складовому компоненті: «Починаючи від XVI ст. можна напевно констатувати, що розмовна поліська фонетична особливість *ѣ > ѣ в ненаголошеній позиції стала своєрідним правописним узусом, який згодом охопив ареал, значно ширший від живомовної реалізації. У північноукраїнських пам'ятках ділового письма з локалізацією Луцьк – Володимир – Брест – Острог – Житомир – Овруч – Київ ця тенденція особливо помітна» (Мойсієнко, 2016, с. 88–89).

Припускаємо, що іноді писар для передачі приблизної кількості предметів використовує не власне-кількісний числівник, а його відповідник – аналітичну (описову) конструкцію, до складу якої входить простий числівник на означення одиниць і кількісний (лічильний) іменник на означення круглого числа – десятка (нечислівникова одиниця виступає паралельною назвою до числівника **десять**): «*[...] стрелъ десятковъ шестъ*» (с. 107); «*[...] ножонецъ триъ десятки... шапокъ протыхъ пѣтъ десятковъ*» (с. 108).

Складні числівники на означення сотень є поширеними в заповітних документах. В основному фіксуємо синтаксичні словосполучення з назвами сотень і десятків, а щодо окремого побутування цих числових назв, то в актових документах здебільшого презентовані числівники **сто** і **двісті**: «*[...] на Муханле Лещинскомъ и на жонѣ его а матце еѣ Марі Юхновне на записъ*

нхъ сто копъ грѣшенъ» (с. 100); «*А на поправоване свѣтлыхъ церквенъ кнѣвскихъ сто копъ грѣшенъ*» (с. 100); «*[...] бѣлого жѣлезѣ блѣхъ сто*» (с. 107).

За спостереженнями Т. Лукінової, немає уніфікованого погляду на походження давньої числової назви **сто** на слов'янському ґрунті; в етимологічних розвідках існує два припущення: запозичене (можливо, іранське) й питоме (псл. *sъto < *k'ntom) (Лукінова, 2000, с. 263–263). У давньоукраїнській період **сто** змінювалося за числами (Срезн., III, с. 844), як іменник середнього роду основи на *-ō-. Проте в реєстрі «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.», у дослідженнях В. Дем'янчука засвідчено, що давня парадигма відмінювання цього числівника погано виходила з ужитку (ССУМ, II, с. 388; Дем'янчук, 1928, с. 31). У тестаментів зафіксували один приклад вживання **сто** у непрямому відмінку, що є колишньою формою двоїни родового-місцевого відмінків – *стѣ*: «*И прошѣ пна Тиши ѡ тоѣ имене мое кровѣ, шгобы ѡи н з дѣтми мои тоѣ близкостн моеѣ доникнѣлѣ Ѹ стѣ копахъ грошенъ*» (с. 97). В. Мойсієнко, вивчаючи пам'ятки з території Полісся, теж виявляє подібні словоформи в місцевому відмінку: Ѹ *стѣ* (XV ст.), по *стѣ* (XVI ст.) (Мойсієнко, 2016, с. 190), а Г. Гримашевич, О. Крижанівська в наукових студіях зі спостережень над мовою актових документів із Житомирщини (1590 р., 1611 р.) фіксують приклади такого слововживання, що засвідчує ще не усталену до кінця словозміну числівника **сто** (Гримашевич, 2013; Крижанівська).

Інші числівники на позначення сотень, що пройшли шлях універбації, зазвичай вживаються в родовому і знахідному відмінках. Числівник **двісті** у формі родового відмінка має давню основу на *двѣ*-, що спершу була характерна для форми жіночого роду в родовому та місцевому відмінках, а другий компонент складного утворення приймає родовий множини: «*[...] дѣю, дѣрѣю и ѡтпнѣдѣю жонѣ моеѣ [...] двѣхъ стѣ копъ грошенъ ѡт матки*» (с. 100); «*[...] з ннхъ платѣ ннкторыхъ ѡт матки еѣ не брѣл, на записѣ его власныхъ своихъ рѣкоданныхъ пнзенъ двѣ стѣ копъ грѣшенъ*» (с. 100); «*А шгобнѣ по жнботѣ своеѣ [...] мѣстнѣ двѣ стѣ двѣ стѣ копъ грѣшенъ*» (с. 100).

В інших назвах сотень у непрямих відмінках виявляємо відмінювання обох частин, зокрема у знахідному відмінку, що є відхиленням від норми в сучасній українській мові: «*[...] и каждой з ннхъ по ѡмнѣ стѣ золотыхъ полихъ, а в шатахъ*

⁸ С. Бевзенко, Т. Лукінова на основі реконструкцій і досліджень давніх текстів звертають увагу на те, що у староукраїнській мові числівник **десять** відмінювався за зразками іменників як на *ī-основи, так і на приголосний *-nt- (Бевзенко, 1960, с. 228, Лукінова, 2000, с. 260–261).

и въ *Уборе белоголовком по шестигот золотых поликнх штдм* [...] (с. 139).

У граматичних студіях із досліджень українських пам'яток ділової мови XVI – XVII ст., що походять із території Житомирщини, спостерігають неоднорідне відмінювання обох компонентів у числівниках цієї групи (Гримашевич, 2013; Крижанівська).

У тестаментях киян поширеною групою є складені числівники, що являють аналітичні утворення і позначають назви чисел десятків з одиницями: «[...] *запилати жонѣ моеѣ ѿ поѣи гребренын позлотитыи, а готовых пизен шестидесят сем коп грошен*» (с. 100); «[...] *на лист коп сорок пач коп гршен винни*» (с. 106); «[...] *на лист коп шестидесят шест коп гр., ином а емѣ того долѣ коп тридцат шест коп*» (с. 106); «[...] *двадцат две копы гршен винен*» (с. 106); «[...] *Влнм Загладкни тридцат шмз грош винен*» (с. 106); «[...] *ножов подделков бирницкнх пар двадцат пач*» (с. 107); *нарогов двадцат девять пар*» (с. 108); «[...] *серого шолѣ золотников девятьдесят пачь золотниковз*» (с. 107); «[...] *Пнлар [...] за ѣкно лѣнское грошен шмзделат пачь винен*» (с. 117); «[...] *маю ... а золота в лицѣшкых, в манелах, в ношеню и в ыншых шхендожзствех чырбонных золотых петидесят шестз*» (с. 135); *сотень із десятками й одиницями*: «[...] *рубквинц и з безенкамн сто девятьдесят чотыри парѣ*» (с. 108); *тисяч*: «[...] *ѣкна сермужного две тисечи локот*» (с. 116); «[...] *шгобливе ѣ тон же комазе солн толпастое шестидесят чотыри тисечи*» (с. 116); «[...] *в которнх две тисечи кбарты было*» (с. 132); «[...] *под закладом пачи тисечех золотых поликнх*» (с. 140). У заповітних актах більшість опорних іменників при квантитивах є назвами на позначення грошових номіналів. Прикметно, що такі лексеми, як *грош*, *золотий*, *злотник*, *гривна*, супроводжувалися уточнювальними атрибутивами в залежності від грошової одиниці (її походження, карбування, приналежності тій чи тій державі, навіть ваги): *литовська гривна*, *золоті польські*, *червоні золоті*⁹.

Частовживаним є поєднання компонентів складених числівників за допомогою єднального сполучника и, як-от: *сотень із числівниками-назвами другого десятка*: «[...] *мыла крѣжков триста и петидцат*» (с. 107); «[...] *А потом да*

ѣдн на такových клатва ѣвтых штец триста и шмзндаделат» (с. 110); «[...] *также и клатва и неблаголобение сватых апостол господних и светых штец триста и шмзндаделатз Никенского Собора*» (с. 128); «[...] *под неблаголобением пна бга всемогущого и под клатвою стых соборных Никенских штцовз трошот и шмнндаделат*» (с. 146); *сотень із числівниками на позначення третього десятка й далі*: «[...] *зотавшы емѣ винннз пачтотз и двадцать деветь золотых поликнхз*» (с. 154–155); *числівника тысяча з числовими одиницями першого десятка*: «[...] *ѣкна сермужного тисечи и шмз локот*» (с. 107); *тисяч із числівниками третього десятка й далі*: «[...] *впрод бышзмененое ѣмы пѣнезен двох тисечен и двадцати пачи золотых поликнхз*» (с. 144); *тисяч із сотнями*: «[...] *ѣкна сермажного ѣ чотырех кнпах чотыри тисечи и сто локот*» (с. 108); «[...] *крѣшкковз мыла две тисечи и деветтот*» (с. 108); «[...] *маю золотых поликнхз тры тисечи и пачтот*» (с. 135).

Такі сполучникові моделі побутували в українських пам'ятках здавна. І. Срезневський зафіксував подібні сполучникові аналітичні конструкції в *Остромировому Євангелії* (Срезн., І, с. 651). Практика використання складених числівників зі сполучником и мала місце і у староукраїнській мові офіційно-ділового стилю в XIV–XV ст. (ССУМ, II, с. 454; Царалунга, 2017, с. 305), була засвідчена і в конфесійній літературі XVI ст. – *Крехівський Апостол* (Огієнко, 1930, с. 355).

Ще одним різновидом складених числівників є група, що вирізняється повторенням кількісного іменника (*гривна*, *копа*, *золотник*) при кожному компоненті, а складові елементи такого числівниково-іменникового сполучення поєднані сурядним сполучниковим зв'язком: *одиниці з десятками*: «[...] *ѣ которых ложках сребра бага чини гривен три и золотников шестидцатъ ѣ пѣвнцях великнхз*» (с. 121); *десятки з одиницями*: «[...] *а шгобливе на тон теж матце ѣ Млри бланых пизен по запие тридцат коп и три копы грошен*» (с. 100); «[...] *То ѣт на запинные листы свои людн пизен винни: нанпервен, Мнтко Пнаецкни шестидесят коп и три копы грошен готовых...*» (с. 101); «[...] *коп сорок и однѣ копѣ гршен винен*» (с. 106); *сотні з одиницями*: «[...] *винни копз сто и пач копз грош литовикнхз*» (с.

⁹ Як бачимо, грошовий ринок тогочасної України вирізнявся неоднорідністю, ба більше, в обігу були монети, впроваджені у зв'язку з польською грошовою реформою поч. XVI ст. і зі змінами, які ініціював литовський князь і польський король Сигізмунд II Август: «для лічби використовували дві лічильні одиниці – гривну та копу» (Скоморович, 2017, с. 170). За дослідженнями І. Скоморович, на території двох держав – Великого Князівства Литовського і Корони Польської найпоширенішою грошовою одиницею був *грош*, очевидно, уже йдеться про краківський грош, що був схожий до празького (це підтверджує наш фактичний матеріал: у київських тестаментях грош – одне з найуживаніших слів при числівникові) (Скоморович, 2017, с. 166, 170).

105); «[...] *млет заплачено быти долгъ [...] коп што деветдесят и шестъ копъ гршенъ*» (с. 108); *тысяча з сотнями і десятками, і одиницями*: «[...] *тыя мяу в заставе в тисечъ копах стъ двадцати и троу копах гршен литовскихъ*» (с. 135). У пам'ятці виявляємо один приклад аналітичної структури, компоненти якого поєднані безсполучниковим зв'язком: «[...] *на заставѣ [...] для еми коп двн грош двадцат*» (с. 117).

Як висноває Т. Лукінова, для називання чисел у давні часи використовували словосполучення, що складалися з десятків і одиниць, вони були відомі старослов'янській мові, польській і мали досить чітку послідовність у способі поєднання у конструкції: першими компонентами були назви десятків, а другими після сполучника – одиниці (Лукінова, 2000, с. 293–294). Такі сполучникові моделі і досі побутують у частині південнослов'янських мов (Лукінова, 2000, с. 295).

У заповітах серед власне-кількісних числівників різних конструкцій простежуємо як нові, так і архаїчні утворення числівника **вісімнадцять**: у складених числівниках зі сполучниковим зв'язком зберігається давня форма цього числівника (між першим компонентом – одиницею першого десятка *шмъ* і другим компонентом *десять* у формі родового множини вживається прийменник *на*) – *шмъзнадесятъ*. Натомість якщо цей числівник у тексті виступає як складний, то вживається вже як новотвір, що пройшов процес універбації і перетворився на «цілісне слово» (Лукінова, 2000, с. 282) – *шмъзнадцат*.

Подibuємо вживання числівника **дев'яносто** ще у давньому вияві – *деветдесятъ*, що є частиною складених утворень безсполучникового і сполучникового типу. Прикметно, така форма зафіксована і в пам'ятках попереднього століття і становила здебільшого один із компонентів порядкових числівників (ССУМ, I, с. 291). У староукраїнській мові XIV–XV ст. паралельно функціонували стара і нова форми *девѣносто/девеносто* (ССУМ, I, с. 291). Власне-кількісний числівник *деветдесятъ* виявлений у тексті пам'ятки Кременецького земського суду (1578 р.) (Ящук, 2018, с. 26). Аналіз діалектного матеріалу дає підстави констатувати, що лексема *деветдесят* у певних фонетичних варіаціях зберіглася в говорах південно-західного наріччя (Бевзенко, 1960, с. 245). Поруч із формою **дев'яносто** за нормативну **дев'ятдесят** розглядав О. Синявський у «Нормах української літературної мови» (Синявський, 2018, с. 75).

У написанні числівника **тисяча** (*тисѣча* <псл.**tyseti* / **tysoti* (Лукінова, 2000, с. 263)) у прямому і непрямоу відмінках відзначає-

мо одну з північноукраїнських особливостей вокалізму: уживання *е* на місці ненаголошеного **ѣ*: *тисечн/тысечы*. Непослідовним виявляємо використання числівника в родовому множини. Оскільки числівник *тисяча* в давнину відмінювався як іменник основи на *-*jā*-, то в аналізованій пам'ятці сер. XVI–I пол. XVII ст. подibuємо залишки ще давньої словозміни: форми *тисечех* і *тисечен*. Є припущення, що цей числівник міг відмінюватися за зразком іменників на **ī*-основи (Арполенко, Городенська & Щербатюк, 1980, с. 181), відтак *тисечеи* є формою родового відмінка множини, а *тисечех* – місцевого відмінка множини.

Наявні у тексті сполучення складених числівників у формі місцевого відмінка, частини яких поєднані сурядним сполучником *и*, а перед кожним компонентом повторюється прийменник *в*: «[...] *помени млетногтн своее рѣхомое, то ест ѣкна ... зеленого полѣма локзта в заставѣ ѣ чотыроу копах и ѣ двадцати гршенъ*» (с. 131); «[...] *то держѣ за переводомъ правнымъ в ѣме чотыроукоутъ копах и в трыдцати копах грошѣн литовскихъ*» (с. 134); «[...] *малжонки его млетн в ѣме пизен в чотыроу тисечѣх в троухотъ и в десетн золотыхъ поликухъ*» (с. 135); «[...] *в заставѣ мяу ѣ двѣхотъ копах и в десетн копах гршенъ*» (с. 135).

Спостерігаємо вживання складних і складених числівників, що утворені способом віднімання одиниць від десятків за допомогою прийменника *без*: «*вопега без литѣ копъ двадцат без шестн грошен виненъ*» (с. 106); «[...] *штдлан шмъзнадѣсат копъ без двѣх копъ литовское личы*» (с. 111). Така лічба презентована в староукраїнській мові від XIV ст. (ССУМ, I, с. 90); «[...] *сорокѣ коп грошѣн безъ золотого и тепер при собѣ млетъ*» (с. 154); «[...] *млячы сорокѣ копъ грошен безъ золотого*» (с. 155).

С. Самійленко пише про утворення складених числівників за допомогою способу віднімання одиниць від наступного десятка і зазначає, що подібне числення було відоме й іншим індоєвропейським мовам – давньогрецькій і латинській (Самійленко, 1954, с. 7).

Іншою особливістю вживання числівників з опорними іменниками в заповітах є позиція квантитативів. Якщо числівник вживався в називному відмінку, то керував іменником, а в непрямих відмінках узгоджувався, що і на сьогодні становить норму української мови. Однак часто опорний іменник передував числівникові і приймав форму родового множини разом із атрибутивами, які його супроводжували. Більшість таких конструкцій, за твердженнями дослідників українських пам'яток, була

властива текстам, де йшлося про перелічення предметів майна, тобто спискам (Арполенко, Городенська & Щербатюк, 1980, с. 201). Виявляємо все ж перевагу моделей із числівником у присубстантивній позиції у реченнях, що описують розпорядження грошовими сумами. У прикладах, де йдеться про диспозиції майна (предметів побуту та домашнього вжитку), домінують словосполучення з постопозицією числівника щодо опорного іменника. Окрім того, узгодження з іменником у складених числівниках відбувалося за останнім числівниковим компонентом, що і фіксуємо в сучасній українській літературній мові.

Висновки і перспективи дослідження. У текстах тестаментів міщан і шляхтичів Києва сер. XVI–I пол. XVII ст. найбільш презентованою є група власне-кількісних числівників. Фактичний матеріал дає підстави констатувати, що в досліджуваній період уже існувала сформована система числівникових форм із нейтралізацією категорій роду і числа, окрім деяких одиниць. Однак найпомітніші зміни простежуємо у словотвірній структурі та відмінюванні зафіксованих числових назв. Найбільш усталеною виявилось реалізація відмінкових форм числівників на позначення першого і другого десятків. Ці числові назви переважно виступають у знахідному відмінку, що зумовлене змістовим наповненням пам'ятки, адже у тексті традиційно використовуються дієслова (*дати заставу, продати та ін.*), що керують іменними частинами мови у знахідному відмінку. Щоправда, спорадичним є паралельне побутування старих і нових числівникових утворень (*осмнадцять і*

осмнадцят). Натомість варіативність виявляємо в системі вокалізму в числівників першого десятка: написання голосного кореневого *e* на місця носового **ę* в ненаголошеній позиції (*деветь, десеть*). Саме таке оформлення відображає взаємодію книжної української мови того часу з живою народною і є однією з поліських говіркових рис, що згодом поширюється на весь ареал північноукраїнського наріччя, ввійшовши в писарську практику в канцеляріях Великого Князівства Литовського, а на сьогодні зберігається в мовленні поліщуків.

У групі складених числівників, що становлять аналітичні моделі і складаються з назв сотень і одиниць другого десятка, тисяч і одиниць першого-другого десятків та ін., активним є використання між компонентами єднального сполучника *и*; а для оформлення назв на позначення частин десятків і одиниць уживалась числівникова формула, утворена за допомогою віднімання з прийменником *без*.

Проведене дослідження висновує про активізацію кількісних (лічильних) іменників. Семантика таких одиниць (*тузин, литра, гривна*) передавала кількісне значення, а відтак у реченні числівник (йдеться про квантитатив *один*) міг опускатися. Незважаючи на вичерпні дослідження з історії формування і побутування власне-кількісних числівників в українських пам'ятках ранньомодерного періоду, усе ж потребує удокладненого вивчення мовна практика вживання інших семантичних груп числових назв, зокрема дробових і збірних, у текстах, що не ввійшли у список джерел «Словника української мови XVI–I пол. XVII ст.».

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови: монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 242 с.
2. Баранник Д. Х. Числівник. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук.думка, 1969. С. 237–264.
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1960. 415 с.
4. Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII ст. Київ: Видавничий дім “Простір”, 2011. 200 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / за ред. чл.-кор. НАН України В. Вихоанця. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.
6. Городенська К. Г. Граматичні і правописні проблеми складних слів із числівниковим компонентом. *Термінологічний вісник*. Вип. 7. Київ, 2023. С. 26–35.
7. Гримашевич Г. Система українського числівника XVI – XVII ст. Писемні пам'ятки: від картотеки до словника / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 210–239 URL: <https://eprints.zu.edu.ua/> (дата звернення: 09.02.2026)
8. Дем'янчук В. Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в. Київ: Др-ня Української Академії Наук, 1928. 40 с.
9. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 1998. 16 с.

10. Загнітко А. Мовний простір граматики. Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. 448 с.
11. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові (на матеріалах пам'яток XVI ст.). Київ : Наукова думка, 1967. 288 с.
12. Колібаба Л. Основні тенденції в уживанні числівників в українській мовній практиці XXI сторіччя. *Slavistična revija*, 73(3). 2025. С. 483–498. doi: 10.57589/srl.v73i3.4269 (дата звернення: 10.03.2026)
13. Крижанівська О. Числівникові форми в «актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року». URL : <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5a515f2a-35a3-43f5-907e-d9b8f2f60080/content> (дата звернення: 23.02.2026)
14. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
15. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.]. Київ : Рад. шк., 1959. Ч. 1. 422 с.
16. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.
17. Лукінова Т. Б. Числівник. В.: Історія української мови. Морфологія / В. В. Німчук (ред.). Київ: Наукова думка, 1978. 539 с.
18. Мельник І. А., Мацицька Т. Є. Семантична палітра і синтаксичні параметри числівника. *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. Черкаси*, 2025. Вип. 38. С. 67–77. DOI : <https://doi.org/10.31651/2226-4388-2025-38-67-77> (дата звернення: 10.01.2026)
19. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя. Київ: Академія, 2016. 284 с.
20. Мойсієнко В. Числівники в північноукраїнських пам'ятках. *На сторожі слова. Збірник наукових праць на пошану професора Василя Грещука*. 2019. С. 236–243. URL: <https://eprints.zu.edu.ua> (дата звернення: 20.02.2026)
21. Мойсієнко В. М. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. Житомир, 2004. С. 5–41.
22. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол. Варшава: Др-ня Синодальна, 1930. Т. I. 520 с.
23. Плющ М. Я. Функції числівників як ознакових слів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 13. С. 33–38. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/24674> (дата звернення: 08.03.2026)
24. Самійленко С. П. З історичних коментарів до української мови: Числівник. *Українська мова в школі*. 1954. №4. С. 3–5.
25. Свенціцький І. Нариси з історії української мови. Львів: Друк. «Діло», 1920. 100с.
26. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Репринт з вид. 1931 р., 2018. 368 с.
27. Скоморович І. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.01. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 548 с.
28. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. Хмельницький: ФОП Гонта А.С., 2017. 448 с.
29. Шевельов Ю. Вибране листування Up or out? З проблематики формування українського числівника як частини мови. В.: Забужко О. *Шевельов Ю. Вибране листування на тлі доби: 1992–2002*. Київ: Факт, 2011. С. 435–43.
30. Яшук Л. В. Кременецька земська книга 1578 року / підгот. до вид. Л. В. Яшук; відп. ред. В. М. Мойсієнко, В. Д. Собчук. Кременець, 2018. С. 5–52.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

СУМ ^{XVI-XVII}	Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. Львів, 2013, Вип. 16.
СУМ	Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [за ред. І. К. Білодіда]. Київ, Наук. думка, 1973, Т. IV.
ССУМ	Словник староукраїнської мови XV–XV ст. : у 2 т. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1–II.
Срезн.	Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. СПб.: Типограф. Императ. акад. наукъ, 1893–1911. Т. I–III.

REFERENCES

1. Arpolenko, H.P., Horodenska, K.H. & Shcherbatiuk, H.Kh. (1980). Chyslivnyk ukrainskoi movy [The numeral of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 242 p. [in Ukrainian].

2. Baranyk, D.Kh. (1969). Chyslivnyk [Numeral]. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia [Modern Standard Ukrainian. Morphology] Za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 237–264 [in Ukrainian]
3. Bevzenko, S. P. (1960). Istorychna morfolohiia ukrayinskoyi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru) [Historical Morphology of the Ukrainian Language (Essays on Inflection and Word Formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo, 415 p. [in Ukrainian]
4. Bilous, N. (2011). Testamenty kyian seredyny XVI – pershoi polovyny XVII st. [Wills of Kyiv Residents from the Mid-16th to the First Half of the 17th Century]. Kyiv: Vydavnychiy dim “Prostir”. 200 p. [in Ukrainian]
5. Demianchuk, V. (1928). Morfolohiia ukrayinskykh hramot XIV i pershoi polovyny XV v. [Morphology of Ukrainian Manuscripts of the 14th and First Half of the 15th Centuries]. Kyiv: Ukrayinska Akademiya Nauk Publ. House, 40 p. [in Ukrainian]
6. Dmytruk, V. I. (1998). Kvantyatyvni slova v suchasni ukrainskii movi [Quantitative Words in Modern Ukrainian] : avtoref. dys. ...kand. filol. nauk : 10.02.01 / Kirovohradskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad. 16 p. [in Ukrainian]
7. Horodenska, K. H. (2023). Hramatychni i pravopysni problemy skladnykh sliv iz chyslivnykovym komponentom. [Grammatical and orthographical problems of complex words with numeral component]. Terminolohichni visnyk. Kyiv. Vyp. 7. 26–35 [in Ukrainian]
8. Hrymashevych, H. (2013). Systema ukrainskoho chyslivnyka XVI – XVII st. [The System of the Ukrainian Numeral in the 16th–17th Centuries]. *Pysemni pam'iatky: vid kartoteky do slovnyka / vidp. red. H. Dydyk-Meush*. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. Pp. 210–239 [in Ukrainian]
9. Kernytskyi, I. M. (1967). Systema slovozmyny v ukrainskii movi (na materialakh pam'iatok XVI st.). [The Inflectional System of the Ukrainian Language (based on 16th-century Written Monuments)]. Kyiv: Naukova dumka, 288 p. [in Ukrainian]
10. Kolibaba, L. (2025). Osnovni tendentsii v uzyvanni chyslivnykiv v ukrainskii movni praktysi KhKhI storichchia. [Main Trends in the Use of Numerals in Ukrainian Linguistic Practice of the 21st Century]. *Slavistična revija*, 73(3). 483–498. doi: 10.57589/srl.v73i3.4269 [in Ukrainian]
11. Kryzhanivska, O. Chyslivnykovi formy v “Aktovii knyzi Zhytomyrskoho hrodskeho uriadu 1611 roku” [Numeral Forms in the “Act Book of the Zhytomyr Grodno Government of 1611”]. from <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5a515f2a-35a3-43f5-907e-d9b8f2f60080/content> [in Ukrainian]
12. Kryzhanivska, O. I. (2010). Istoriia ukrainskoi movy: Istorychna fonetyka. Istorychna hramatyka [History of the Ukrainian Language: Historical Phonetics. Historical Grammar]. Kyiv: VC “Akademiya”. 248 p. [in Ukrainian]
13. Lukinova, T. B. (1978). Chyslivnyk. V.: Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia [History of the Ukrainian Language. Morphology. V. V. Nimchuk (Eds.)]. Kyiv: Naukova dumka, 539 p. [in Ukrainian]
14. Lukinova, T. B. (2000). Chyslivnyky v slovianskykh movakh (porivnialno-istorychnyi narys) [Numerals in Slavic Languages (a Comparative-Historical Essay)]. Kyiv: Naukova dumka, 370 p. [in Ukrainian]
15. Melnyk, I., & Masytska, T. (2025). Semantychna palitra i syntaksychni parametry chyslivnyka. [Semantic palette and syntactic parameters of numerals]. *Movoznavchyi visnyk : zb. nauk. pr. Cherkasy*. Vyp. 38. 67–77 [in Ukrainian]
16. Moisiienko, V. (2019). Chyslivnyky v pivnichnoukrainskykh pam'iatkakh [Numerals in Northern Ukrainian Texts]. Na storozhi slova. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Vasylia Hreshchuka. Pp. 236–243 [in Ukrainian]
17. Moisiienko, V. M. (2004). Akty Zhytomyrskoho hrodskeho uriadu: 1590 r., 1635 r. [Records of the Zhytomyr Grodno Administration: 1590 and 1635] / pidhot. do vyd. V. M. Moisiienko ; vidp. red. V. V. Nimchuk. Zhytomyr, pp. 5–41 [in Ukrainian]
18. Moysiienko, V. (2016). Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske) narichchia [Historical Dialectology of the Ukrainian Language: The Northern (Polissian) Dialect]. Kyiv: Akademiya, 284 p. [in Ukrainian]
19. Ohienko, I. (1930). Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskyi Apostol [The Ukrainian Literary Language of the 16th Century and the Ukrainian Krekhiv Apostolos]. Varshava: Dr-nia Synodalna. T. I. 520 p. [in Ukrainian]
20. Pliushch, M. Ya. (2017). Funktsii chyslivnykiv yak oznakovykh sliv [Functions of Numerals as Attributive Words]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 10 : Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy : zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 13. 33–38 [in Ukrainian]
21. Samiilenko, S. P. (1954) Z istorychnykh komentariv do ukrainskoi movy: Chyslivnyk [From Historical Commentaries on the Ukrainian Language: The Numeral]. *Ukrainska mova v shkoli*. 1954. №4. 3–5 [in Ukrainian]
22. Shevelov, Yu. (2011). Up or out? Z problematyky formuvannja ukrainskoho chyslivnyka jak chastyny movy. [Up or out? On the Problem of the Formation of the Ukrainian Numeral as a Part of Speech] Zabuzhko, O., Shevelov, Ju. Vybrane lystuvannia na tli doby: 1992–2002. Kyiv: Fakt. 435–43 [in Ukrainian]

23. Skomorovych, I. G. (2017). *Evoliutsiia ta funktsionuvannia hroshovoi systemy v Ukraini* [The Evolution and Functioning of the Monetary System in Ukraine. Manuscript] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ekon. nauk : 08.00.01. Lviv. 548 p. [in Ukrainian]
24. Svientsitskyi, I. (1920). *Narysy z istorii ukrainskoi movy* [Essays on the History of the Ukrainian Language]. Lviv: Druk. «Dilo». 100 p. [in Ukrainian]
25. Syniavskyy, O. (2018). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy* [Norms of the Ukrainian Literary Language]. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Burago. Reprint z vyd. 1931 r. 368 p. [in Ukrainian]
26. Tsaralunga, I. (2017). *Variatyvnist u staroukrainskii literaturno-pysemnii movi XIV – XV st.* [Variability in the Old Ukrainian literary-written language of XIV – XV centuries]. Khmelnytsky: FOP Honta A.S., 448 p. [in Ukrainian]
27. Vykhoanets, I. R. (2004). *Chyslivnyk* [The numeral]. In Vykhoanets, I. & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary». 151–183 [in Ukrainian]
28. Yashchuk, L. V. (2018). *Kremenetska zemska knyha 1578 roku* [The Kremenets Zemstvo Book of 1578] / pidhot. do vyd. L. V. Yashchuk; vidp. red. V. M. Moisiienko, V. D. Sobchuk. Kremenets, pp. 5–52 [in Ukrainian]
29. Zahnitko, A. (2018). *Movnyi prostir hramatyky* [Linguistic Space of Grammar]. Vinnytsia: Nilan-Ltd. 448 p. [in Ukrainian]
30. Zhovtobryjuh, M. A., & Kulyk, B. M. (1959). *Kurs suchasnoji ukrainskoyi literaturnoyi movy* [Course of the Modern Standart Ukrainian]. Ch.1. Kyiv: Rad.shkola. 422 p. [in Ukrainian]

EXPRESSION OF QUANTITY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 16TH–17TH CENTURIES (BASED ON KYIV TESTAMENTS)

Vysotska Tetiana Yosyfivna

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0007-8358-3596>

*The article addresses the functioning of numerals and lexical items denoting quantity in the Ukrainian language at the turn of the 16th–17th centuries. It refines existing findings on the diachronic use of numerals and quantitative nouns and draws attention to sources not yet processed lexicographically, which may supplement the Index of the Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Century. A detailed analysis was carried out of groups of cardinal numerals attested in the testaments of Kyiv burghers and nobility of the period in question. The collected material demonstrates that, over time, the counting system underwent changes, while the formation of the numeral paradigm had not yet reached its final stage. It is shown that older and newer numeral formations could coexist in testamentary documents of this period. Instances of the use of archaic case forms of numerals indicate their genetic connection with nouns, pronouns, or adjectives, as not all attested forms exhibit neutralization of number and gender categories. The study identifies orthographic features of numeral representation and records the reflex of *ę in an unstressed position as e, a feature characteristic of the Polissian dialect that later spread to other areas of the Northern Ukrainian dialect continuum and was eventually incorporated into the normative orthographic practice of scribes in the Grand Duchy of Lithuania. Based on the analysis of testaments, the structure of numerals is outlined, revealing that most word combinations formed from two numerical designations functioned as either compound or complex numerals, with either syndetic or asyndetic coordination. The article concludes that the numeral system of the Ukrainian language of the period inherited earlier means of expressing quantitative concepts, simultaneously employed both old and new numeral paradigms, and included forms reflecting vernacular usage, some of which have been preserved to this day as dialectal features within the Polissian area.*

Key words: *testament, numeral, quantitative nouns, Old Ukrainian language, univervation, case, Northern Ukrainian dialect, official administrative style.*

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.05.2026